

ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРЕДМЕТА ПОВІТРЯНОГО ПРАВА
УКРАЇНИ

Інститут повітряного і космічного права НАУ

У статті висвітлюються питання поняття та предмета повітряного права України.

Особливості сучасного глобалізованого світу обумовлюють потребу в переосмисленні уявлень про право і державу та їх роль і місце у розвитку громадянського суспільства. Правова система держави визначає не тільки форму правління, політичний (правовий) режим, а й особливості її сучасного розвитку. Адже держава не може залишатися ізольованою у глобальному світі.

Під правовою системою розуміють або систему правових норм, або правові норми і правові відносини, або ж побудову права як нормативного утворення та співвідношення правотворчості і застосування права [1]. Право в загальносоціальному розумінні – це певні можливості суб'єктів суспільного життя, які визначаються рівнем розвитку суспільства [2]. Таким чином, право із законообмеження стає феноменом, у якому система обмежень особи і його обов'язків кореспондується з обов'язками держави і можливостями особи.

Гранями права як цілісного явища є приватне право і публічне право [3]. Особливістю попереднього підходу до розуміння права був радянський суб'єктивний нормативізм [4], тобто заперечення приватного у праві, абсолютизація публічного права, обумовлені встановленими державною ідеологією рамками бачення права.

Право – це соціальне явище, надбання духовної культури людства, тому право не може бути позбавлене творчої основи, за допомогою якої розбудовуються нові соціально-економічні відносини. Український досвід, Конституція України 1996 р., проєкт якої створювався авторами як модель для розбудови Української держави, формування системи права, громадянського суспільства та нової вільної людини, – найкращий аргумент на користь такого твердження.

Право, як жива матерія високого духу повертається до нас тими сторонами, яких ми раніше не помічали. Окрім наведеного зрізу, щодо поділу

права на приватне і публічне, вкажемо на системність права як умову його життя, правотворення, реалізації права. Система права, його поділ на галузі, інститути також є проявом цілісності права як феномену і суспільного регулятора. Згадаємо, що антична приказка трактувала право як мистецтво добра і справедливості. Конституція України, очевидно, розвиваючи це положення у ст. 3, встановила, що особа, її свобода визначають зміст і напрями діяльності держави, перетворивши право із дарованої можливості у систему договірних норм рівних суб'єктів – особи і держави.

На відміну від правової системи, як сукупності всіх правових явищ, система права включає галузі права та інститути права. Логічне запитання – чи можна у системі права виділити галузі, які відносяться до приватного права, та позначити галузі права, які є публічним правом? На рівні поділу права на галузі про це ще можна говорити: цивільне право безумовно складає основу приватного права. Природне право, як говорив Ульпіан, також відносимо до приватного права. У природному праві містяться права і свободи особи, невід'ємно належні їй як біосоціальної істоті, які не можуть бути даровані державою, а тільки у силу визнання їх державою мають закріплюватися у конституції як суспільному договорі: договорі громадян між собою та договорі громадянського суспільства і держави. Тут рівень публічності природного права відповідає рівню публічності цивільного права.

Натомість, конституційне, адміністративне, кримінальне право є галузями публічного права. Однак, при розгляді права як системи, що включає структурні одиниці, виявляється певна умовність поділу права на публічне і приватне. Навіть у цивільному праві, як галузі приватного права є норми публічно-правові, зокрема, ті, що стосуються правового регулювання інтелектуальної

власності. І у такій галузях публічного права, як конституційне право та земельне право, знаходимо норми, що регулюють відносини щодо надання в оренду земельних ділянок. Суб'єктами договору оренди тут є орган місцевого самоврядування та державної виконавчої влади, з одного боку, та фізична або юридична особа, з другого. А укладенню договору оренди передують процедура прийняття відповідного рішення органом місцевого самоврядування або державної виконавчої влади, що є питанням публічного права. Процедура прийняття рішення про укладення договору оренди юридичною особою є питанням приватного права.

Право кожної держави як система, що включає такі структурні одиниці, як галузі права, перебуває у постійній динаміці. Поряд із традиційними галузями права, зокрема, такими, як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та інші формуються і утверджуються інші галузі права. На сьогодні загальноновизнаним є виокремлення комплексної галузі права, як екологічне право, продовжуються дискусії щодо подальшого розвитку господарського права як самостійної галузі права.

Галузь права об'єднує відносно самостійну сукупність норм права, які регулюють певні сфери суспільних відносин. Великі галузі права можуть об'єднувати як інститути права, так і більші угруповання – підгалузі права, тобто сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини одного роду (банківське, бюджетне право у складі галузі фінансового права). Інститут права – це об'єктивно обумовлена всередині однієї або кількох галузей права сукупність взаємопов'язаних норм, які регулюють невелику групу суспільних відносин одного виду або сторони суспільних відносин [5]. Інститути права у даному контексті можуть бути або галузеві, або міжгалузеві.

І, нарешті, найменшою структурною складовою у системі права є правова норма – конкретне правило поведінки, встановлене або санкціоноване і забезпечуване державою. Норму права можна порівнювати з молекулою речовини. Молекула – це найменша складова речовини, яка зберігає властивості цієї речовини. Молекула води є водою, а два атоми водню або атом кисню мають інші у порівнянні з водою властивості. Норма права – це найменша частинка права, яка зберігає властивості і особливості права. Тому зведення норми права до простого правила поведінки дещо неповне. Однак це тема окремої розмови.

Одним із проявів цілісності права, поряд з його поділом на публічне і приватне та системністю права, є наявність або формування комплексних галузей права. Так, зокрема, цивільне право і фінансове право об'єднують бюджетне, податкове та банківське право. Складові такої комплексної субгалузі права, як екологічне право поєднують в собі і форми публічного права, і форми приватного права. Воно включає норми, що містяться як в екологічному законодавстві, так і в інших галузях законодавства.

В основі екологічного права лежить природне право людини на придатне для життя і безпечне для здоров'я і життя довкілля. Це право кореспондує відповідний обов'язок держави, який нині закріплено у ст. 16 Конституції України щодо екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу. Все це – є обов'язком держави. Ця норма публічного права знайшла свій розвиток в “основному законі приватного права” – Цивільному кодексі України, який вступив у дію з 1 січня 2004 р. Відповідно до ст. 293 Цивільного кодексу України, “право на безпечне для життя і здоров'я довкілля”, зокрема, зазначається: “Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення”.

Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення природних ресурсів, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка порушує рівновагу у довкіллі та призводить до шкоди інтересам громадянського суспільства, держави та інших суб'єктів права, може бути припинена за рішенням суду. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту). Фізична особа має право на належні, безпечні, здорові умови праці, проживання, навчання тощо”. Стаття 293 Цивільного кодексу України взаємопов'язана не лише з ст. 16, а й зі ст. 50 Конституції України, яка також встановлює право особи на екологічну безпеку, але є дещо вужчою за своїм змістом. Як бачимо, поєднання норм публічного і приватного права як прояв єдності права і його поділу на галузі, але, перш за все, його цілісності, особливо яскраво простежується в екологічному праві. Таким чином, цілісність права є принципом його існування.

З нормативного погляду екологічне право – це система правових норм, що регулюють суспільні відносини на основі спільного предмета правового регулювання, яким є відносини в галузі охорони, використання, відтворення всіх (Рис. 1).

нтуванням позиції про недоцільність виділення такого права у контексті визначення права. У зазначеній моделі структури природноресурсового права пропонується внести сегмент про повітряне право і переставити урбоекологічне

Рис. 1. Система комплексної субгалузі права “екологічне право”

природних ресурсів, екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища в цілому, цінних природних об’єктів і комплексів, екосистем та ландшафтів, клімату, життя і здоров’я людей від негативного впливу забрудненого довкілля [6].

Джерелами, тобто нормативно-правовими документами, в яких існує, “живе” екологічне право, є Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (які прийняті самостійно, так і спільно з іншими міністерствами і відомствами), рішення органів місцевого самоврядування тощо.

Особливістю екологічного права як комплексної галузі є те, що воно включає земельне, водне, лісове, гірниче, фауністичне, флористичне, повітряне, заповідне законодавство, які або вже сформувалися в окремі галузі права (земельне, водне, лісове, гірниче) і разом становлять природноресурсове право, або ж існують як галузі права меж подрібнення чи синтезування інститутів триває, а також право екологічної безпеки Дехто публічно, у наукових дискусіях говорить про можливість формування атмосфероохоронного права. Але про це скажемо дещо пізніше з обгру-

право в екологічну безпеку.

Екологічне право, як комплексна субгалузь права, об’єднує галузі права, кожна з яких містить як норми, що регулюють відносини з охорони і використання конкретного природного ресурсу, так і норми права, спрямовані на охорону довкілля загалом. Так, норми земельного права, що врегульовують порядок вибору земельної ділянки, фактично є нормами ширшої дії, впливаючи на характер усього довкілля. Поряд з цим екологічне право містить блок законодавства, яке регулює відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища загалом. Це, скажімо, Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”, постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 303, яка встановлює порядок стягнення платежів (зборів) за забруднення навколишнього природного середовища.

Екологічне право, включаючи “екологізовані” норми інших галузей права, взаємопов’язане з іншими галузями права і може реалізовуватися тільки у взаємодії з ними. Так, порядок фінансування природоохоронних заходів, кредитні та податкові пільги для підприємств, установ і організацій є предметом правового регулювання як екологічного, так і фінансового права. Питання

стимулювання природоохоронної діяльності підприємств і організацій входять як у сферу екологічного, так і господарського й сільськогосподарського права. Правове регулювання інституту власності на природні ресурси займає однаково вагоме місце як у системі цивільного права, так і екологічного. Санкції ж за екологічні правопорушення містяться в адміністративному та кримінальному законодавствах.

Екологічне право як комплексна субгалузь, таким чином, складається з галузей права, які регулюють відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів, визначають шляхи і засоби вирішення природоохоронних проблем та відображають екологічну політику держави. Це комплексна галузь права, яка об'єднує правові норми, що регулюють різноманітні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища. Воно існує і реалізується у тісному взаємозв'язку з іншими галузями права.

Нині в Україні поки що не розроблена концепція теоретичних засад розвитку окремих галузей права. Це стосується і екологічного права. Автор ще у 1992 р. висунув свій варіант такої концепції і назвав її концепцією "екологічного дерева". Вона містить наблизений перелік необхідних правових актів у галузі охорони навколишнього природного середовища, черговість їх ухвалення, відображає взаємодію та загальні принципи їх підготовки, становлення системи екологічного права [7].

Як сукупність правових норм система права не співпадає із системою законодавства. Так, екологічне право на відміну від екологічного законодавства як системи нормативно-правових актів, що регулюють еколого-правові відносини, включає різні еколого-правові норми, у тому числі норми права, що містяться в актах екологічного законодавства, а також і норми права, що входять до складу нормативно-правових актів як джерел інших галузей законодавства.

Тут доречно згадати проф. С. С. Алексєєва, який ділить усі галузі права на три групи: 1) базові, які охоплюють конституційне право, три головних матеріальних галузі – цивільне, адміністративне, кримінальне право, а також відповідні їм три головні процесуальні галузі права – цивільно-процесуальне, адміністративно-процесуальне та кримінально-процесуальне право; 2) спеціальні галузі права, у яких правові режими модифіковані до певних сфер суспільного життя – трудове, земельне, фінансове право, сімейне, кримінально-виконавче право; 3) комплексні галузі права, для яких характерне поєднання інститутів різних

галузей права – право прокурорського нагляду, екологічне право (останнє, на думку С. Алексєєва, тільки формується), інформаційне право, підприємницьке право. Незважаючи на очевидну неспірність такого умовного поділу галузей права на основні та спеціальні (до основних можна було б віднести, наприклад, фінансове право, у якому знаходимо такі базові щодо визначення особливостей правового режиму, підгалузі як податкове чи бюджетне право), можна прийняти цю схему для подальшого розгляду питання про предмет і метод правового регулювання, як основу поділу системи права на галузі.

Загальновизнано, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, на які спрямовує свій регулюючий вплив право. Деякі вчені вважає, що предметом правового регулювання є тільки поведінка окремого індивіда [8]. А. В. Поляков частково погоджується з таким твердженням, посилаючись на те, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, які регулюються через поведінку суб'єктів цих відносин. Проте не завжди правовим регулюванням охоплюється поведінка суб'єкта права, а право може встановлювати принципи, цілі, у зв'язку з чим ми і виділяємо у праві норми-цілі і норми-принципи. Тому більш правильно буде говорити про те, що предметом правового регулювання є найважливіші та суспільно-значимі відносини, які потребують визначення у якості загальних норм, певних правил.

Метод правового регулювання – це система притаманних для тієї чи іншої галузі права юридично значимих засобів та інструментів, за допомогою яких здійснюється вплив на поведінку суб'єктів права, приводиться в дію правова норма. Метод правового регулювання має свою структуру: встановлення меж регульованих відносин, ухвалення відповідних нормативно-правових актів, що регулюють поведінку суб'єктів права, наділення учасників суспільних відносин правоздатністю та дієздатністю, визначення меж відповідальності за порушення цих установлень [9]. Для конкретних галузей права притаманні окрім загального методу правового регулювання і спеціальні методи правового регулювання: імперативний метод (метод владних приписів, що містять в основному норми-заборони), який використовується переважно в адміністративному та кримінальному праві. У системі екологічного права імперативний метод використовується для встановлення, певних заборон, лімітів використання та лімітів забруднення довкілля, режиму природно-заповідних об'єктів і т. п.; диспозитивний метод (можли-

вість суб'єктів вибирати варіанти поведінки у межах, встановлених чи не заборонених правом), більше властивий для цивільного права, міжнародного приватного права, господарського права. У системі екологічного права диспозитивний метод є менш поширеним і використовується у правовому регулюванні договорів на використання природних ресурсів (Рис. 2).

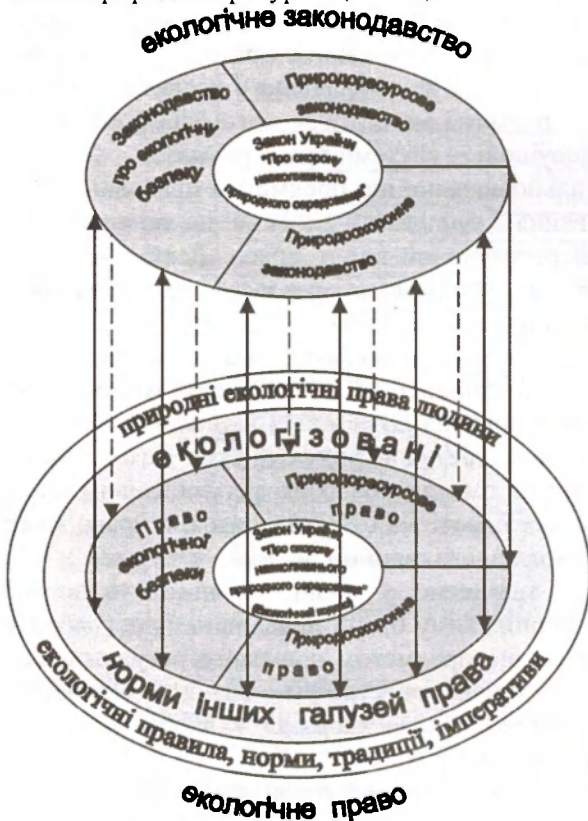

Рис. 2. Співвідношення екологічного права і екологічного законодавства

Метод заохочення застосовується в адміністративному, трудовому праві. У системі екологічного права цей метод застосовується у формі регулювання розмірів ставок платежів за визначені лімітами та дозволами обсяги природокористування, державній підтримці природоохоронних заходів підприємств. Методи переконання і примусу використовуються в адміністративному та екологічному праві. Назвемо тут, наприклад, зупинення чи припинення діяльності підприємства у випадку порушення приписів норм екологічного права.

В основі екологічного права "лежить" екологічне законодавство. Під екологічним законодавством розуміється комплексна галузь законодавства, що регулює екологічні відносини – суспільні відносини у сфері взаємодії природи та суспільства (відносини з охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки, раціонального природо-

докористування) [10]. При цьому в юридичній літературі немає однаковості в поглядах стосовно включення окремих законодавчих актів до системи екологічного законодавства [11].

Так, наприклад, О. К. Голіченков екологічним законодавством називає систему нормативних актів, що містить норми права, які регулюють відносини у сфері охорони довкілля [12]. Проте питання віднесення того чи іншого нормативного акта до системи екологічного законодавства залежить не лише від змістовних характеристик самого нормативного акта (наявності в ньому еколого-правових норм), а й від того, яке розуміння вкладають у термін "законодавство". З цього приводу слід зазначити, що і нині в теорії права існує кілька основних типів розуміння категорії "законодавство", зокрема, як того, що: включає в себе тільки закони і законодавчі акти вищих органів державної влади; охоплює законодавчі й урядові акти нормативного змісту; охоплює всі нормативні акти держави, як закони, так і підзаконні нормативні акти [13].

Література

1. Тихомиров Ю. А. Публичное право. Учебник – М.: Изд-во БЕК, 1995. – С. 211.
2. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії права і держави). – К., 1992. – С. 7. Слід зазначити, що П.М. Рабінович одним з перших в українській теоретико-правовій науці підійшов до нового розуміння права, вбачаючи в ньому не тільки імперативи, а й можливості вільного розвитку особи.
3. Костицький В. Право як цілісність // Право України. – 2002. – № 2. – С. 8.
4. Костицький В. Приватне право і підприємництво в Україні. Вступ до випуску 1 за 1999 рік збірника наукових праць "Приватне право і підприємництво". – К., 1999. – С. 5-11.
5. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х т. Т. 2. Теория права // Под ред. проф. М. Н. Марченко. – М.: Изд-во "Зерцало", 1998. – С. 233; Теория держави і права. Навч. посібник / За заг. ред. В. В. Копейчикова і С. Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 200.
6. Петров В. В. Экологическое право России. Учебник для вузов. – М.: БЕК, 1995. – С. 5.
7. Костицький В. В. Проблеми розвитку екологічного права України / Зб. тез: Екологічний менеджмент в Україні: порівняльний аналіз українського та західно-європейського підходів. – 21-31 травня 1991 р. – Женева. – 1991. – С. 161; Його ж: Екологічне право України: деякі проблеми теорії та кодифікації // Право України. – 1998. – № 1. – С. 67-72.
8. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. – СПб.: Издательский дом С.-Петербургского гос. ун-та, 2004. – С. 632.

9. *Бринчук М. М.* Экологическое право (право окружающей среды). Учеб. – М., 1999. – С. 117- 119; *Голиченков А. К.* Экологическое законодательство России: понятие, состояние, развитие / Экологическое право России на рубеже XXI века. Сб. научных статей / Под ред. А. К. Голиченкова. – М., 2000. – С. 4.
10. *Игнатьева И. А.* Цели и задачи экологического законодательства // Государство и право. – 2002. – № 7. – С.71.
11. *Бринчук М. М.* Экологическое право (право окружающей среды). Учебник. – М., 1999. – С. 117-

- 119; *Голиченков А. К.* Экологическое законодательство России: понятие, состояние, развитие / Экологическое право России на рубеже XXI века. Сб. научных статей / Под ред. А. К. Голиченкова. – М., 2000. – С. 4.
12. *Голиченков А. К.* Экологический контроль: Теория, практика правового регулирования. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – С. 159.
13. *Бобровник С. В., Богинич О. Л.* Система законодательства Украины: актуальні проблеми та перспективи розвитку. – К.: Наук. думка, 1994. – С.5-6.

В. В. Костицкий

Вопрос понятия и предмета Воздушного права Украины.

В статье рассматриваются вопросы понятия и предмета Воздушного права Украины.